

ORCID 0000-0002-3995-4501

УДК 3987(=161.2)(092)

Наталія Сивачук

ДЕРЖАВОТВОРЕЦЬ СЕРГІЙ ПАВЛОВИЧ ШЕЛУХІН ПРО ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ

Сьогодні наша держава переживає складний період реформування освіти і культури, складні процеси внутрішньої трансформації. За таких умов гостро постає проблема виховання духовної культури молодого покоління. Тут непересічне значення має використання досвіду минулих поколінь педагогів,

державотворців, які надавали значення засобам традиційного народного мистецтва, фольклору зокрема. До таких педагогів-державників належить і Сергій Павлович Шелухін. Його ім'я замовчувалося за радянської влади, його не згадували в довідниках, словниках, енциклопедіях, наукових працях, періодиці. Натомість Сергій Павлович Шелухін – це визначний державний діяч, учений, правник, активний учасник національно-визвольного руху в Україні, член Центральної ради, генеральний суддя УНР, міністр судових справ в уряді Центральної ради, міністр юстиції в уряді Директорії, член делегації УНР на Паризькій мирній конференції. Його перу належать понад 60 наукових праць. Серед них і стаття «Наша пісня», яку було надруковано у часописі «Шлях» у 1918 році.

Мета нашої статті розглянути осмислення Сергієм Павловичем Шелухіним значення української народної пісні у житті українського народу та його проект використання її виховного потенціалу в школі.

Перші відомості про наукову та громадську діяльність С. Шелухіна з'явилися лише у роки незалежності України. Це праці Л. Ващук, Е. Демчук, О. Домбровського, Я. Домбровського, С. Дорошенка, М. Копиленка, О. Копиленка, Г. Луцишина, А. Мисечка, В. Потульницького, І. Старовойтенка, Я. Турчина, С. Черненка.

Вчені досліджували діяльність Сергія Павловича Шелухіна як правника, державотворця, громадського діяча, урядовця, науковця в галузі

юриспруденції. Однак поза увагою вчених до цього часу залишилися його педагогічні погляди. Цю проблему загалом у різний час досліджували О. Березюк, О. Верходуб, М. Гагарін, М. Грушевський, М. Дмитренко, Л. Йовенко, О. Козіна, В. Кузь, Г. Наш, В. Поточний, В. Сухомлинський, К. Ушинський, М. Шлемкевич та ін.

С. Шелухін вважав, що є необхідність у тому, щоб звернутися до народної пісні й музики в школах України, і вважає, що це потрібно зробити: «1) для естетичної постанови моралі; 2) для морального виховання дітей через пережиток ними чужого життя та чужих переживань і емоцій духа в образах і змістові пісень; 3) для виховання активності душі; 4) для єднання й громадської дисципліни; 5) для національного виховання думок, почуття та свідомості, як національної, так і загальнолюдської; 6) ради формальної ваги ритму, як стимул фізичної і психічної роботи; 7) для розвитку естетики, доброго смаку, високого чуття й музичності мови, в залежності від абсолютної художньої і моральної цінності народної пісні» [3, с. 54].

Як державотворець, С. Шелухін оцінював роль народної пісні у підвищенні духовної культури усього українського суспільства. Він пише: «Перейнятися українськими піснями – се значить збагатити національними і загальнолюдськими здобутками для підвищення свого духовного активу, потрібного на утворення українського життя на міцному ґрунті власної творчості. Зanedбання цієї справи на Україні було величезною помилкою тих, хто робив це несвідомо, і величезним злочинством, як проти української народності, так і проти людськості, з боку тих, хто робив се навмисне» [3, с. 54].

С. Шелухін констатує, що саме через школу і в школі в Україні провадилася жорстока політика русифікації, яка мала на меті знищити все духовне життя українського народу, все те, що дає сили до розвитку, на чому зростає освіта і культура: «Політика русифікації убивала живу совість, творила з народної душі пустиню, засівала її казенним дурманом і доводила народність

до здичавілості. Сим вона чинила повний погром української народності і цілком зрозуміло, що українську народну пісню, яка б перешкоджала цьому, творила б підвищення культури і надавала б сили відродженню української народності, гнала з школи. Сього вимагала позбавлена гуманності, всякого розуму і найменшої далекозорости політика державного централізму і національного унітаризму» [3, с. 55].

С. Шелухін вважає, що причиною зради своїй народності, яничарства, хуліганства, морального занепаду серед українців є «заборона не тільки школярам, а й старцям співати хоч би бурю на Чорному морі, думу про трьох братів, пісню про вдову, що сіяла пшениченьку, колядку про Божу Матір, що випустила із пекла грішників іт. ін. народні твори високого моралізуючого змісту» [3, с. 55]. Заборона української пісні, на думку вченого, стала справжнім гальмом розвитку українського народу.

Як дипломат, державотворець, патріот, С. Шелухін вважає, що життя кожної народності «переплутане й зв'язане з культурами й життям інших народностей. Всі вони мають своє і преймають одна від другої» [3, с. 57]. Запозичені від інших народів культурні цінності кожна народність переосмислює по-своєму, відповідно до своєї власної психіки, своєї ментальності, умов життя; Особливості це виявляється у творах народної словесності, у думках, піснях, казках, приказках. «Національні особливості у цих творах залежить від багатьох надзвичайно різноманітних причин – антропологічних, географічних, кліматичних, історичних, політичних, культурних» [3, с. 57]. Вчений вважає, що «багатство українських пісень, дум та музики, їх національні та загальнолюдські елементи їх надзвичайної вартості українська школа повинна використати як в національних, так і в загальнолюдських цілях» [3, с. 57].

С. Шелухін підкреслює, що в українських піснях та в українській музиці є багато загальнолюдського, оскільки так склалася історія нашого народу, такими є його географічне положення, такою є його місія у світі: «Як річки, пересихаючи, зливаються в море, що своїм паруванням, перетворенням в сніги та дощі, наповнюють ті ж самі річки, так і національне, живучи, зливаються в загальнолюдське, надає йому сили і звідти набирається сили й собі. Цілком зрозуміло, що народність, яка користуючись своїм рідним, як основним джерелом живої сили, не заховається сама в себе, а розчиняється для братерського єднання й сполучення з іншими, – та народність має великі життєві сили. Така народність, набираючи в свою скарбницю духу загальнолюдські багатства, яким надає свого національного виразу і своєї національної окраси, перетворюючи їх своїм національним процесам в свої нові скарби,

утворює тим самим нові джерела для збагачення і себе, і інших» [3, с. 58].

Вчений наполегливо радить використовувати в школах найкращі культурні здобутки рідного народу, і загальнолюдські, бо «національного немає без загальнолюдського, як і загальнолюдського немає без національного. Все загальнолюдське має свій вираз тільки в національним і другої форми для виразу себе воно не має. Перегородивши шлях до школи національному, ми тим самим перегородили б шлях і загальнолюдському» [3, с. 59].

С. Шелухін вважав, що пісня – вираз колективної душі народу, вираз національного у поєднанні із загальнолюдським змістом, що ніде так не виявляються міжлюдські взаємини як у піснях, тому «всі люди так люблять пісні і музику не тільки свої, але й чужі». За словами вченого, пісня навіть у душі ворога може зачепити «суголосні струни, викликати співчуття, підняти доброзичливість так, що і ворог мимо своєї волі робиться хоч на якийсь час братом і другом» [3, с. 60]. Вчений добре знав свій народ, його вдачу, традицію, історію культури, особливо культури музичної. Він звернув увагу на нашу національну традицію хорового співу, який не знає кордонів, є зрозумілим для всіх людей, незалежно від мови, єднає серця. «Облагорожуюче і виховуюче значення пісні й музики також велике, як незмірно великий вплив їх на єднання людей, народів і людства. Не дурно ж в мові й творах слова гармонія, хор, капела, оркестр вживаються як символи для виразу кращого єднання, стрункості відносин на могутности», – пише С. Шелухін.

Сергій Павлович підкреслює, що цінності музичного фольклору співпадають із виховним завданням оновлюваного тогочасного українського суспільства. Слова в пісні виражають думку, а музика – почуття. Він підкреслює, що музика і слова в пісні «в'яжуться й зливаються в одно нерозривне й гармонічне ціле, є ніщо інше, як вираз чуття й думки тої народності, яка утворила цю пісню. Таким чином, народна пісня – се вираз народної фізіономії народного духа, вираз народу, його думки і його совісті» [3, с. 60]. Вчений вважає, що з «буттям пісні вже з повною певністю вирішується й питання про існування народності» [3, с. 60].

Як учений-ерудит, С. Шелухін був добре ознайомлений з надбанням української фольклористики, творчим доробком М. Гоголя, М. Максимовича, М. Цертелєва, П. Чубинського і висловлює жаль з приводу того, що вивчення української пісні і музики почалося дуже недавно, цитує слова М. Гоголя про українську пісню, що вона «для України все: і поезія, і історія, і батьківська могила». Дослідник захоплено говорить про поетику української народної пісні, про мудрих

геніїв народу, втілений у ній: «Наведу од себе зразок того, як народ в пісні розповідає про час, замість того, щоб сказати «було ранком». Дівчина ждала ввечері милого, але він не прибув. Рано-вранці, вигонивши гуси на воду, дівчина стріла милого, як він сам вертався від другої дівчини. Милий глумливо нагадує дівчині про її вечір і підкреслює, як він провів час з другою дівчиною аж до світа.

- Ой гиля, гиля, гусоньки, на став!
- Добрий вечір, дівчино, бо я ще й не спав!

Річ стисла, образна й виразна» [3, с. 65].

Стаття «Наша пісня» свідчить, що Сергій Павлович Шелухін добре знав усі жанри українського фольклору, читав збірки народних пісень М. Максимовича, П. Чубинського, М. Цертелєва. Він пишається тим, що «українських пісень надзвичайно багато. Тільки у одного Чубинського їх звище двох з половиною тисяч, а з варіантами звище восьми тисяч» [3, с. 65]. Спостережливий погляд ученого помічає, що ці пісні різноманітного змісту, що «вся величезна народна пісенна творчість охоплює майже все народне життя. В своїх пісенних творах український народ виявив свої думки і свої чуття, свій світогляд, своє розуміння добра і зла, свої відносини до людей в різних станах кожної людської істоти, в її radoцax, горі, клопотах, болях й нещасті, долі й недолі, в її громадських поведженнях. Се цілий скарб народної мудрості і філософії. В отсім виразі народного руху живуть і промовляють сама народна совість і сам народний дух, вихований у народності на протязі довгих віків її життя і зросту та розвитку» [3, с. 67].

Царат намагався будь-що не допустити українську народну пісню до школи, до театру, до освіти загалом, оскільки вона (пісня) об'єднувала нашу націю, надавала сил і наснаги протистояти тотальній русифікації. До того ж, народна пісня мала неабиякий вплив на моральне здоров'я нації, формування кордоцентризму, провідної риси нашої ментальності. «Хто співає чи слухає ті пісні, той переймається ними, а значить – їх духом, їх чуттям і їх гармонією, він багатіє ними, чим збагачує і свою душу, свій народ, свої чуття, а через те набуває собі духовної сили. Так, на своїх власних духовних скарбах виховується, зростає, міцніє, розвивається і формується сама народність» [3, с. 67].

Сергій Шелухін вважав, що все найкраще з нашої фольклорної спадщини педагогам необхідно старанно відібрати і активно використовувати у навчально-виховному процесі майбутньої нової української школи і сприяла би якнайкраще «для виховання нашої молоді, для її національного й людського формування психіки, для утворення естетичного смаку і етичності. Се підня-

ло б і національну свідомість, і чуття патріотизму» [3, с. 67].

Ця думка перегукується через роки зі словами В. Сухомлинського, який писав: «Тільки пісня може розкрити красу душі народу. Мелодія і слова рідної пісні – це могутня виховна сила, яка відкриває перед дитиною народні ідеали та сподівання» [3, с. 67].

Нашу пісню, за словами Сергія Павловича, занехаяли і приговорили на смерть разом з українським народом, оскільки того вимагала політика русифікації, «якій потрібні були казенні люди з казенною народністю, казенною совістю й казенними душами, хоч би й «істино руські» хулігани. Він з гіркотою констатує, що навіть деякі учені, представники інтелігенції ставилися до українських пісень та музики з якоюсь погордою, свідомо нищили справу українського співу й української музики. Вони теж дбали про русифікацію і руйнували культуру й розвиток української народності» [3, с. 67]. Вчений рішуче відстоював також права української мови і висловлює докір «українському панству і українській інтелігенції, що покинули свій народ, занедбали народне і засудили українську мову зоставатися тільки мовою мужицькою, простонародною» [3, с. 69]. І далі він продовжує думку що «сим і панство, і інтелігенція цілком і дуже програли, бо на сим програла народність, програла і людськість. Так само програли всі на справі розвитку української пісні та музики, вплив яких на культурність було паралізовано і атрофовано» [3, с. 70]. А пізніше у праці «Україна – назва нашої землі з найдавніших часів» він ніби продовжує свою думку: «Для оборони українського державотворення, надання йому історичності, правдивості, конструктивної традиційності, якісної ідейності та придбання симпатій широкого світу потрібні великі зусилля нації. А передусім праця, озброєна науковими знаннями інтелігенції» [4, с. 117].

Сергій Павлович Шелухін був всебічно розвиненою людиною, добре знав історію, літературу, живопис, музику, історію освіти та педагогіки. Про це свідчить усе його життя, весь його науковий доробок. У статті «Наша пісня» він пише: «В стародавній Україні остільки дбали про спів і музику, що було навіть декілька шкіл, в яких навчалися цьому. Залишилися навіть духовні праці по музиці і співу, як, наприклад, Ділецького за 1670 рік і ін. Про музику і спів пише і П. Алепський, що переїздив через Україну в 1653 році. Але ж через русифікацію розвиткові української пісні та музики покладено було край, як і всьому українському» [3, с. 70]. І вже як мислитель-державник додає: «Тепер і на пісню, і на музику постав час відродження. Їх треба неодмінно завести в консерваторіях та музичних школах, як предмет науки, бо вони варті того» [3, с. 70].

Призначення свого життя Сергій Павлович Шелухін вбачав у служінні своєму народу і Україні. Любов до українського народу звучить у кожній праці вченого-громадянина. Стаття «Наша пісня» була написана ним у найплідніший період державотворчої роботи, у часи Гетьманату, перебування на посаді генерального судді. Для нього Україна, її культура, освіта були понад усе. Свою державницьку позицію щодо української пісні і музики він висловив так: «Хоч і дуже з повагом, але ж спільною працею й спільними силами українська пісня і музика, коли будуть поставлені на приналежне їм місце, стануть придбанням всіх і покажуть собою людскости всю свою змістовність, міць, красу, багатство й коштовність. Рекомендація їм не потрібна. А нехай тільки їм дадуть належне місце в школі та консерваторіях. Тоді й стане мода на українську пісню й музику» [2, с. 80].

Сергій Шелухін мав глибокі національні коріння, його родовід бере свій початок від полковника Панькевича, соратника Богдана Хмельницького. Документи про його родовід датовані вже початком XIX століття, де йдеться про козака Якова Васильовича Щолуху. Гордість за своє козацьке походження завжди жила в серці Сергія Павловича. Він захоплювався історією, працював з архівними матеріалами, в яких йшлося про козацьке минуле, про державоустрій України, цікавився героїчним народним епосом, який оцінював і як державник, і як педагог-патріот: «Народні думи – це особливі навчальні пісні про народних героїв, про події, про людські вчинки, як добрі, так і лихі. Се твори великої моралізуючої вартості і глибокого змісту... Народні думи в шкільному вжитку мали би величезну моралізуючу вагу. Вони виховували б свідомість громадянських і людських обов'язків, кохання до рідного, повагу до людей, почуття патріотизму і національну свідомість» [2, с. 80].

Як знавець і захисник української культури, С. Шелухін високо цінував, добре знав національний театр, його творців, акторів, режисерів, композиторів, художників, розумів його значення у духовному житті людей, його роль у збереженні української мови і пісні. Він пише: «Українську пісню в тяжкі часи нашого лихоліття піддержував і популяризував і ширив український театр. В цьому його заслуга перед життям української народності. Люди нетямущі висміювали його за те, що в нім так багато співу. Але ж той спів не давав згаснути в серці стихійному вогневі національного чуття, будив його, бадьорив і до-

вів до нинішніх часів відродження України. Українська пісня, впливаючи на розум і душу українського народу, зробила своє велике діло. З неї глузували, над нею сміялися, її топтали в болото, але ж вона жила і творила життя української народності і української ідеї відродження. Вона готувала суспільство до зросту національної свідомості й державного будівництва» [2, с. 80].

Закінчує статтю С. Шелухін такими словами: «Поки не винищені думи та пісні українські, доти не можна було вбити віру в життя української народності. Сю віру пісні й думи донесли до нинішніх часів відродження, якому вони прислужилися. В них ховається велика життєва сила, і роли їх в найближчій будучій передбачається ще більшою і ще славнішою» [2, с. 81].

Сергій Павлович Шелухін належить до тієї когорти патріотів, які заклали фундамент української державності на початку XX століття, а сенс життя вбачали в служінні Україні. Його праця «Наша пісня» є актуальною і в наш час, оскільки висвітлює державницьку позицію щодо нашої національної мови, пісні, музики, театру. Вважаємо, що свого дослідника чекає проблема педагогічної спадщини Сергія Павловича Шелухіна, його вклад у справу розбудови національної української освіти. На часі осмислення його педагогічного спадку, його праць, надрукованих у часописах «Світло», «Зоря», «Батьківщина», «Діло», «Літературно-Науковий Вісник», «Київська старовина», «Україна», «Шлях», «Наша рада» та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. Харків: Атма, 2012. 320 с.
2. Шелухін С. Наша пісня. *Шлях*. 1918. № 6–7. С. 80.
3. Шелухін С. Наша пісня. *Шлях*. 1918. № 4–5. С. 54–69.
4. Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. Прага, 1936. 117 с.

REFERENCES

1. Sukhomlynskyi, V. (2012). Sertse viddaiu ditiam. Kharkiv: Atma [in Ukrainian].
2. Shelukhin, S. (1918). Nasha pisnia. *Shliakh*, 6–7, 80 [in Ukrainian].
3. Shelukhin, S. (1918). Nasha pisnia. *Shliakh*, 4–5, 54–69 [in Ukrainian].
4. Shelukhin, S. (1936). Ukraine – nazva nashoi zemli z naidavnishykh chasiv. Praha [in Ukrainian].